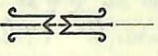

ըսելը — այս յուրեքի գործունեությունը պէտք է հարգելիք չէ գնահատուած: Մեծ Ազգապահպան յայտնի արժանիքներէն մին այն է, որ մեր նախնիքներու կեանքէն մնացած բարքերը՝ հայ ուսման ծոցէն հաւաքած ու արձանագրած է անկորստական կերպով: Մենք կը արտնայենք, երբ կը տեսնենք որ մեր հին պատմագիրներն անհոգ եղած են մեզի մեր հայրերուն վաղնջական բարքերն հաղորդելու: Ու երբ Ե. Լալայեան մեր առջեւ կը դնէ «Ազգագրական Հանդէս»ի 26 հատորներուն շարանը, մեզմէ շատերը եւ ո՛չ իսկ կ'անդադրուին, որ անոնց մէջ մեր նախապատմութեան եւ հին բարքերու բեկորները ծրարուած են: Այն աստիճանի մեծ է Լալայեանի արդիւնքը, որ կը տարակուսիմ՝ թէ արդեօք զինքը փոխարինող մը պիտի ունենանք երբեք:

Ս. Սամուէլեանի¹² հետ ես ալ կը խորհրդածեմ. «Այսօր Երուանդ Լալայեան մեզի թողած է, լոկ իր անհատական ջանքերով, իր միանձնեայ գործունեութեամբ կատարուած աշխատանքներու անհազին ժառանգութիւն մը, որ պատիւ պիտի բերէր զիտական ո եւ է կազմակերպութեան կամ հաստատութեան, եթէ այդ կատարուէր վերջինիս նոյն իսկ հաւաքական ուժերով»:

Լալայեան յիշուած գործերէն զատ մեզի ձգած է ազգագրական նիւթերու հսկայ պաշար մը, որ զեռ չէ հրատարարուած: Հայաստանի Պորճրգային կառավարութիւնը գովելի եռանդ մը ցոյց կու տայ, Լալայեանի վերջին գործը՝ «Պեղումները Հայաստանում» հրատարակ հանելու: Անհամբերութեամբ կը սպասենք անոր լոյս տեսնելուն եւ կը յուսանք թէ Հայաստանի Պորճրգային կառավարութիւնը պիտի գիտնայ մեծ Լալայեանի արժէքը գնահատել՝ հրատարակելով ո՛չ միայն անոր անտիպ նիւթերն, այլ նոյն իսկ ազգագրական ուսումնասիրութիւններու մասնաւոր զարկ մը տալով:

Հ. Ա. ՔԱՐԱՄԱՆԵԱՆ

3. Վասպուրականի հայերի եւ միւս ազգերի ազգագրութիւնը:
 4. Ամբողջ Վասպուրականի ժողովրդական հաւատքը:
 5. Վասպուրականի հայ ձեռագիրների ցուցակը:
 6. Վասպուրականի հայ բանաւոր գրականութիւնը:
¹² Խորհրդային Հայաստան, անդ:

Ա. Յ. ՄԱԿԱՐԵԱՆ, Յուզազիւր թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ հայ գաղութներու: Սեւանիկ, տպ. Հորհրդ, 1929, 8⁰, էջ 640: Գրեն՝ 100 տրամի:

Ինչ որ գրի կ'առնենք այսօր ընթացիկ հայ կեանքի էջերէն, պիտի ըլլայ վաղն ատաղձ հայ կեանքի պատմութեան համար: Այս տեսակէտով հարուստ շտեմարան մը նիւթերու կը մատակարարէ Ա. Մակարեան իւր Յուզազիւր մէջ թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ հաստատուած հայ գաղութներու արդի պատմութեան համար:

Ներածարար կը դնուի հոն հայ գաղթականութեան սկզբնաւորութիւնը, որ կը շօշափէ արդէն հայ Արգիւն նախապատմական շրջանը, երբ (ըստ Հերոդոտի) հայը թրակեան ճանապարհով կը յառաջանար դէպի իւր այժմեան աշխարհը (հմմտ. էջ 9—15. այս մասին ընդարձակ Հ. Յ. Տաշեան՝ Ուսումն հայերէն դասական լեզուի, էջ 123—159): Յատկապէս 572ին կը նշանակուի հայկական վերադարձը իւր հին ճանապարհին վրայ. այս թուին տեղի ունեցաւ հայկական մեծ ապստամբութիւնը Պարսիկներու դէմ երբ բազմաթիւ հայեր զիմեցին Կ. Պոլիս եւ անկէ, անշուշտ, տարածուեցան թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ. բայց այս կողմերու հայ գաղութի պատմական սկզբնաւորութիւնը պէտք է դնել առաւելապէս 2.—է. դարերու անցման շրջանին, երբ Մաւրիկ Կայսր քաղաքական նպատակներով նստեցուց հոն հայկական բանակներ. որոնք սպա կազմեցին գաղթավայրեր: Նաեւ յաջորդ դարերու մէջ նոյն քաղաքականութեան հետեւեցան կայսրները: Աւելորդ է սակայն ծանրանալ այս պատմական անցեալին վրայ: Հայը երբ զոտ ինքզինքը ճնշուած իւր հայրենիքի մէջ փնտոց սպաստան քրիստոնէայ աշխարհներու մէջ. ամէնէն յառաջ զբացի քրիստոնէայ պետութիւնը՝ բիւզանդական աշխարհն էր, որ կը ձգէր զինքը. այսպէս հին եւ միջին, նաեւ նոր դարերուն: Ծատերը եկան միացան հին գաղութին. թէպէտ հօրադոյն ազգերու հետ ձուլումը անխուսափելի էր յընթացս դարերու, բայց նոր եկուորները կը փոխանակէին հիները. եւ ամբողջ թրակիոյ-Մակեդոնիոյ գծի վրայ երեւցան միշտ հայեր, երբեմն առաւել եւ երբեմն նուազ թուով: Վերջին ժամանակի աղէտը թափեց հոն նոր զանգուածներ հայ գաղթականներու:

Մակարեանի աշխատութիւնը ոչ միայն

կ'ամփոփէ ակնարկ մը անցեալին վրայ (կը յիշեմ՝ Գլ. Գ. «Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ հայ գաղութներու կազմութիւնը», էջ 18—28, ԻԳ. «Բիւզանդական հայ կայսրեր եւ անոնց դերը», էջ 549—626 եւ Գ. «Թեոսաղոնիկէ դարերու ընթացքին», էջ 29—83), այլ — ինչ որ ուրախալի է — կու տայ մանրապատմ նկարագրութիւն մը հայ գաղթականութեան արդի վիճակի վրայ, մասնաւորապէս վեր հանելով Գաղութին տնտեսական-քաղաքակրթական կացութիւնը: Գաղութային կազմակերպութիւնները եւ անհատականներու յարատեւ ճիւղերը կը գործեն ձեռնի ձեռն պահպանելու հայ ոգին, բարեգեղութեանը եւ խթանելու հայ միտքը միշտ դէպի բարին, դէպի յառաջադիմութիւն:

Ամէն գովութեան արժանի կը գտնեմ Մակարեանի ջանասիրութիւնը. որ հաւաքած է ի մի խնամով ցիր ու ցան տեղեկութիւնները, դասաւորած է զանոնք եւ ընծայած մէկ ամբողջութիւն, ուր կը ցոլանայ կարեւոր հայ գաղթականութեան մը անցեալի եւ ներկայի կեանքը, յաճախ նաեւ նկարներով: Անշուշտ պահանջած է աշխատութիւնս քրտինք. բայց եւ ապահոված է իրեն մեր երախտագիտութիւնը: Ծնորհակալութիւն նաեւ Պր. Վարդան Պարծանքեանի, որ աջակցած է զիւրացնելու գործին տպագրութիւնը:

Հ. Ն. ԱՊՆՆԵԱՆ

FRANZ CUMONT, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Nach der vierten französischen Auflage unter Zugrundelegung der Übersetzung Gehrichs bearbeitet von Dr. August Burckhardt-Brandenburg. Dritte Auflage, mit 8 Doppeltafeln. Verlag und Druck von B. G. Teubner, Leipzig und Berlin, 1931, 8⁰, էջ XVI + 334, Գրեն՝ Rm. 14.

Յ. Կիւմոն ծանօթ է արդէն «Հանդէս Ամսօրեայ»ի ընթերցողներուն¹:

«Les religions orientales dans le paganisme romain» գրութիւնը մեծանուն կրօնագէտին նշանաւոր գործերէն մին է, որ ամփոփումն է՝ 1905ին Պարիս եւ Օքսֆորդ իր տուած դասախօսութիւններուն: Գործը գաղ-

¹ Տաշեան Հ. Յ. Վ., Պոնտական ուսումնասիրութիւնք. Մասն Բ. Ուղեւորութիւն հնախոսական հետեւ. Կիւմոն Եղբարց. Վրենա, 1919:

ղիւրէն լեզուով արդէն չորս հրատարակութիւն տեսած է:

Առջեւ ունիմ անոր գերմաներէն թարգմանութիւնը՝ երրորդ տպագրութեամբ: Գերմաներէն այս նոր տպագրութիւնը նախորդներուն վրայ այն առաւելութիւնն ունի, որ ո՛չ միայն գաղղիւրէն վերջին (1929) ճոխ հրատարակութեան վրայէն կատարուած է, այլ նաեւ կը բովանդակէ հեղինակին ձեռք բերած նորագոյն ծանօթութիւնները, զորոնք թարգմանչին տրամադրած է:

Կրօնական ա՛յն շարժումը, որ արեւելքէն ծայր առած՝ զիմեց հռոմէական կայսրութեան մայրաքաղաքը զլիւսաւոր նիւթն է աշխատութեանս: «Այս կրօնական շարժումը, կ'ըսէ Կիւմոն, կ'ուղենք ստուերագծել իր բազմազան ու լայնածաւալ ազդեցութիւնները: Նախ կ'ուղենք հետազոտել, թէ ո՛ր պատճառներով տարածուեցաւ արեւելեան պաշտօնը: Յետոյ մասնաւորաբար նկատողութեան պիտի առնենք այն կրօնները, որոնք հետզհետէ Փոքր Ասիայէն, Եգիպտոսէն, Ասորիքէն ու Պարսկաստանէն առնուեցան ու տարածուեցան, ու պիտի ջանանք անոնց յատուկ նկարագրական դժերը տալ ու նշանատուկ նկարագրական դժերը տալ ու նշանատուկ նկարագրական դժերը տալ: Վերջապէս պիտի կուրծնենք, թէ ի՛նչպէս անոնք կերպարանատեսներնք, թէ ի՛նչպէս անոնք կերպարանատեսներնք ինչ կուսապաշտութիւնը եւ ի՛նչ ձեւ փոխ ըրին հին կուսապաշտութիւնը եւ ի՛նչ ունէր այս կուսապաշտութիւնը ա՛յն ատեն, երբ վճռական պայքարի մը մէջ կը գտնուէր քրիստոնէութեան հետ, որուն երեւան գալն քրիստոնէութեան հետ էր ասիական խորհուրդներուն (Mysterium), թէ եւ այս խորհուրդներուն անհաշտ թշնամութեան մը մէջ էին քրիստոնէութեան հետ» (էջ 9—10):

Բովանդակութիւնը հետեւեալ կէտերու մէջ կարելի է խոսեցել. Արեւելք եւ Հռոմ (էջ 1—18), ուր նկատի կ'առնուին ընդհանուր ակնարկով արեւելեան եւ արեւմտեան յարաբերութիւններն եւ Աղբիւրները: Արեւելք ատաղջին դարերուն՝ գերազանց զիւր մը բռնած էր քաղաքակրթական ու կրօնական ասպարէզներուն վրայ: Ասիկէ կը ծագէ հարցը թէ «Ինչո՞ւ տարածուեցան արեւելեան պաշտամունքները» (էջ 18—43): Որովհետեւ քաղաքակրթական ու տնտեսական ազդակներուն կը միանար նաեւ ա՛յն պարագան, որ արեւելեան կրօններն զգայարաններու եւ զգածումներու կը խօսէին: Այս առթիւ Կիւմոն կը ծանրանայ կրօնական զիտութեան,